

УДК 811.161.1'373.23

ХУДОЖНЯ РОЛЬ ОНОМАСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

Галина Бачинська

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
кафедра загального мовознавства і слов'янських мов,
вул. Максима Кривоноса, 2/64, 46027 Тернопіль, Україна,
тел.: 067 352 87 05*

Марія Тишковець

*ДВНЗ „Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України”
кафедра української мови,
вул. Дорошенка, 7/40, 460001 Тернопіль, Україна,
тел.: 097 741 04 33*

Проаналізовано особливості функціонування онімів у творчості М. Вінграновського. Описано типи власних назв, що використовує автор. Висвітлено роль онімів у розкритті авторського задуму. Виявлено основні прийоми використання власних імен в аналізованих поетичних творах.

Ключові слова: онім, топонім, власна назва, антропонім, гідронім.

Картина світу будь-якої людини як система уявлень про дійсність охоплює загальнолюдські, національні та індивідуальні риси.

Важливою складовою концептуальної картини світу є персоносфера культури та мови, тобто сфера реальних або видуманих особистостей через образи яких ми оцінюємо світ. Можна говорити про персоносферу різних народів у різні історичні періоди та про персоносферу окремої людини. Персоносфера – це своєрідна репрезентація когнітивного рівня мовної системи через призму власних імен. Власне ім'я, на думку П. Флоренського, у художньому творі є „категорією пізнання особистості” [12, с.28].

Власні імена стосуються не тільки їхніх носіїв, але і до автора художнього твору, оскільки сам вибір власних назв, спосіб їх подачі у тексті, форми використання, характер художнього осмислення відображає психологію автора. Власні назви є частиною світогляду поета. Оніми здатні відображати реальність, вони становлять ономастичний світ, який входить у внутрішній художній простір тексту.

Останнім часом значну увагу мовознавці приділяють теоретичному опрацюванню засад загальної й літературної ономастики, узагальненню основних концептів як вихідних положень, які допоможуть у вирішенні актуальних проблем сучасного мовознавства. Становлення когнітивної лінгвістики у світі веде до когнітивної ономастики, яка тільки зароджується. Основна її проблема – буття власних назв у ментальному лексиконі, у мові мозку. Важливе значення у галузі когнітивної ономастики мають дослідження Ю. Карпенка та О. Карпенко [6; 7]. Когнітивна ономастика як частина когнітивної ономастології ґрунтується на таких визначальних принципах сучасної лінгвістичної науки,

як антропоцентризм, етноцентризм, менталізм, креативність та ін. Ономасіологічні та культурологічні аспекти ономастики як системи власних назв висвітлено у працях Ю. Карпенка, О. Кубрякової, О. Селіванової, Є. Отіна та ін.

Власні назви, на думку мовознавців, стають концептами „служують організаторами ментального лексикону, координаторами ментальної картини світу” [6, с.5].

З’ясування власних назв як особливих концептів, уточнення теоретичних засад концептуалізації та ментальної реалізації онімних розрядів, з’ясування лінгвальної природи антропонімичного, топонімичного, хрононімичного та інших, має важливе значення для проблеми системного опису онімного простору певного письменника.

Наша мета – простежити роль ономастичної лексики в поетичних творах М. Вінграновського. Поезія М. Вінграновського в аспекті лінгвістичної проблематики була об’єктом нечисленних наукових студій. Художнє мовлення автора розглядалося принагідно у загальному контексті дослідження української поетичної мови ХІХ-ХХ століть – у роботах В. Герман, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, І. Коломієць та ін. З огляду на брак розвідок, присвячених аналізу мовних особливостей у поезії М. Вінграновського, постає необхідність різноаспектного вивчення мовотворчості цього автора. Зокрема, ми ставимо перед собою завдання схарактеризувати українознавчі елементи, відбиті у власних назвах.

М. Вінграновський був людиною широкого мистецького обдарування – поетом, прозаїком, сценаристом, кіноактором. І. Дзюба зауважує: „...ім’я М. Вінграновського звучить як метафора, у якій уособлюється все найкраще, найсвятіше і найдобріше, що вродилося на ниві красного письменства ...” [5, с.6]. Його художня обдарованість виявляється в тому, що він працював у різних жанрах. Через творчість М. Вінграновського можна збагнути історію нашого краю, психологію людей, особливості їхнього світосприйняття. Мова його творів є цінним матеріалом для тих, хто цікавиться і вивчає культуру, побут, менталітет українців, адже особу поета творили „народ, люди, безпосередній культурний і моральний ґрунт” [5, с.7].

Багатогранність тематики та різноманітність жанрів у творах М. Вінграновського викликали появу у його доробку власних назв. У творчості цього автора ми знаходимо всі різновиди онімів. Це і антропоніми, і топоніми, і теоніми, і гідроніми і т.д., що свідчить про багатство виражальних засобів, філософізм, глобальний погляд на світ.

Зрозуміло, що „в творі дія відбувається в якомусь місці і в якомусь часі: власні назви мають місце й часові відповідати, виконуючи тим самим хронотопічну функцію, що обов’язково включає й етнічну кваліфікацію персонажів” [6, с.76]. Але це не єдине завдання власної назви. Серед фахівців літературної ономастики не вщухає дискусія про промовистість онімів у художньому тексті, однак до сьогоднішнього дня ніхто не спростував тезу Ю. Тиняєва, що в художньому творі немає непромовистих імен.

Оніми у художніх творах є найбільш експресивним і інформативним засобом, що визначає значний обсяг імпліцитної інформації. Вибір власних назв – справа автора, і суб’єктивний фактор тут дуже великий. Письменник підбирає і конструє всі компоненти ономастичного простору. Він знає характери, душевні і фізичні дані персонажів. Вибір імені може бути пов’язаний з художнім задумом, жанром, художньою школою і стилем. Іноді ім’я може сказати більше, ніж задумав письменник.

Український народ у пошуку нових ціннісних орієнтацій постійно звертається до вічних джерел духовності, серед яких одним із найпотужніших є релігія. Це зумовлено абсолютною відповідністю християнської моралі національному уявленню про систему норм і принципів поведінки, тому етичне вчення християнства було і є духовним

підґрунтям морального виховання українців. Релігійні образи, символи в усі часи виступали вагомим чинником розвитку лексичної системи.

Саме тому вагоме місце в поезії М. Вінграновського відводиться теонімам. Власні назви – теоніми мають особливе смислове навантаження у риторичних звертаннях, окличних реченнях та риторичних запитаннях. Серед риторичних звертань трапляються здебільшого непоширені: „Та не дай, Боже ...” [1, с. 189]. Уживання теоніма Бог у поезії М. Вінграновського відображає християнські основи світогляду митця, який визнає існування Всевишнього, прославляє його велич, мудрість, любов, розуміє залежність від Творця кожного живого створіння, й тому числі й людини, усвідомлює відповідальність людей за свої вчинки перед Господом: „Ім Бог велів загинуть ...” [1, с. 253], „... Як перед Богом кажу” [1, с. 253], „Богом битий” [1, с. 377]. Ліричний герой постає глибоко віруючою людиною, для якої молитва є способом спілкування із Богом, завдяки чому він відчуває себе вільною особистістю.

Із поезії М. Вінграновського простежується позитивна оцінка Бога, він осмислюється як вища сакральна цінність, що викликає подив, захоплення, бажання прославити його, наслідувати. Одвічна залежність людини від сильніших за неї стихій породжує не лише віру в Бога, а й страх перед ним, боязнь утратити Божу прихильність, бути покараним.

Окрім звертання до Бога, у творчій спадщині М. Вінграновського представлені хрононіми типу: „*Дихає Різдво*”, „*Дихають Пості*” [1, с. 260], „*Ніч на Івана-Купала*” [1272].

Зазначені хрононіми, головню, позбавлені супровідних конотацій і уживаються здебільшого в ролі показника часу, пори року.

Топоніми охоплюють як українські географічні назви (*Україна* (8), (у дужках подаємо кількість фіксацій), *Київ* (6), *Кривий Ріг*, *Вінниця*, *Слав'янськ*, *Канів*, *Донбас*, *Обухів*, *Полтава*, *Ніжин*, *Одеса*, *Чернівці*, *Поділля*, *Галич*); так і неукраїнські (*Берлін*, *Москва*, *Америка*, *Африка*, *Туреччина*). Образ України – образ значущий. Він – вияв активного ставлення автора до світу, до дійсності, вияв пристрасної любові до життя, матері-Вітчизни.

Оніми, залучені зі всього світу, націлені саме на сучасність і виконують дуже велику роботу – розкриття й викриття її сутності. При цьому зображується сучасність має й чітку просторову локалізацію в Україні. Неукраїнські власні назви є тільки фонovими, територією художнього зображення. Оніми з усього світу, які й підкреслюють взаємопов'язаність усього, що діється на планеті, допомагають авторові глибше, точніше поставити діагноз зображуваному періоду.

У творчому спадку М. Вінграновського значний пласт становлять гідроніми: *Дніпро* (17), *Десна* (2), *Сиваш*, *Дунай*, *Дністер*, *Дон*, *Ворскла*, *Рось*, *Сула*. Образ Дніпра є чи не центральним. Дніпро у Вінграновського – це віднайдення себе у просторі, це точні координати приналежності себе до землі, до краю, до народу: „*На срібнім березі Дніпра слов'янська золота столиця*” [1, с. 217], „*Для щастя народу Дніпра Ми завжди у чімсь не встигали*” [1, с. 216], „*І квітів жовто-синя повінь Біжить навипиньках до Дніпра*” [1, с. 95], „*Я люблю тебе, степом, Дніпром і Тарасом, Орлім ...*” [1, с. 13]. Цей образ допомагає поетові виразити свої особистісні, суб'єктивні чуття. Образ Дніпра – це символ великої національної сили, з яким пов'язується все найсвятіше, найдорожче. Поет отожднює Дніпро із народом „*...Для щастя народу Дніпра Ми завжди у чімсь не встигали...*” [1, с. 216], із нацією „*Духовна міра нації Дніпра*” [1, с. 217]. Дніпро – це історична доля, з Дніпром асоціюється майбутнє України.

У системі онімного простору творів М. Вінграновського порівняно незначне місце займають власні назви людей. Так, серед антропонімів знаходимо як чоловічі імена: *Іван, Василь, Ілля*; так і жіночі: *Катерина, Юліана, Настя, Варвара, Марія*. Кількісно обмежено представлені варіанти імен, особливо зменшено-пестливі їх форми: *Сашко, Іваночко, Настка, Насточка, Марієчка*. Особливістю номінації осіб є сполучення власної назви з означенням: *моя Марієчка, немала Насточка*.

Яскравою ознакою специфіки національного характеру є використання автором прецедентних імен, які виступають стрижневими компонентами когнітивної бази лінгвокультурного суспільства.

Д. Гудков зауважує, що такі імена відіграють важливу роль у формуванні мовної національної свідомості, визначають шкалу цінностей членів певного суспільства [4, с.142]. На думку О. Нахімової, прецедентні назви репрезентують прецедентні концепти, які використовуються для визначення картини світу [10, с. 3].

Такими назвами є засвідчені творами М. Вінграновського постаті історичних осіб: *Самійло Кішка, Сагайдачний, Острияця, Іван Богун, Ярослав, Северин Наливайко, княгиня Ольга, Святослав*. Вибір номінації історичних персонажів у художньому творі є відповідальним завданням письменника. Неодноразово поставало питання: чи є такі антропоніми об'єктом аналізу літературної ономастики? Переконливу відповідь на це питання дає Ю. О. Карпенко: „В художньому тексті імена історичних осіб, реальні топоніми стають компонентами літературної ономастики і починають „промовляти”. Вони співвідносяться з тими ж денотатами, що і за межами твору. Але характер того співвідношення, у зв'язку з переходом з мови у мовлення, може суттєво змінитися... Світячись відображеним світлом – історичним (від реального денотата) і художнім (від створеного письменником образу), реально-історичне ім'я набуває в художньому творі і своє власне, ономастичне світло” [7, с. 18]. І це дуже добре ілюструють реально-історичні антропоніми у поезії М. Вінграновського, що разом з реальними та реалістичними іменами вигаданих персонажів формують антропонімне поле. Такі назви переносять читача до реально існуючих подій і зіставляють зображені у поезії події з історичними періодами. Ці імена є виразниками суспільно-політичних процесів на фоні яких відбувається розвиток сюжету. Прецедентні назви є засобом концептуалізації і характеристики дійсності при моделюванні картини світу. Функціонування прецедентних онімів є засобом розкриття національної ментальності і характеру того чи іншого народу.

М. Вінграновський – виразник ментально-духовного виміру буття українського народу, кожної людини з її особливою Любов'ю і прив'язаністю до рідної землі, природи, з системою цінностей та вищих устремлінь.

Отже, онімний простір М. Вінграновського має виразне культурологічне обрамлення, спрямований на пізнання світу, людини і природи, відображає когнітивні особливості світосприйняття українців. Оніми М. Вінграновського – це не просто ідентифікаційні позначки, а складні семантичні знаки, які коротко і чітко репрезентують ідеї, характери, поведінку, тобто все, що є необхідним для повного і об'єктивного розуміння художнього твору.

1. *Вінграновський М.* Вибрані твори: У 3 т. – Т.1: / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400с.

2. *Вільчинська Т.* Концепт „Бог” у поетичному тезаурусі Богдана-Ігоря Антонича / Т.Вільчинська // Науковий вісник ХДУ. Сер. Лінгвістика: зб.наук праць. – Вип.IV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006.- С.137-142.

3. *Воробьев В.* Лингвикокультурология (теория и методы). Монография / В. Воробьев . – Москва: Изд-во Рос. у-та дружбы народов, 1997. – 331с.
4. *Гудков Д.* Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д. Гудков. – Москва.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 146с.
5. *Дзюба І.* Духовна міра таланту / І. Дзюба // Вінграновський М. Вибрані твори. – Київ, 1986. – С.6.
6. *Карпенко О.* Проблематика когнітивної ономастики. Монографія / О. Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 328с.
7. *Карпенко Ю.О.* Про літературну ономастику: міркування на базі твору Л.Костенко „Коротко – як діагноз” / Карпенко Ю.О. // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І.М.Железняк.* – Київ: „Кий”, 2002. – С.75-83.
8. *Карпенко Ю.* Специфика имени собственного в художественной литературе / Ю. Карпенко // *Onomastica*, г. XXXI, Wroclaw etc., 1986. – S. 5-12.
9. *Мацьків П.* Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси: автореф. дис. на здобуття наук. степеня доктора філ. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / П. Мацьків. – Київ, 2008. – 35с.
10. *Нахимова Е.* Прецедентные имена в массовой коммуникации. Монография / Е. Нахимова. – Екатеринбург: ГОУ ВПО „Урал. гос. пед. ун-та”, 2007. – 207 с.
11. *Стежка Ю.* До питання функціонування лексем *Бог* і *бог* в українській мові (на матеріалі поеми „Енеїда” І.П.Котляревського / Ю. Стежка // *Іван Котляревський і світова культура.* – Полтава: Українське народознавство, 1997. – С.185-189.
12. *Флоренський П.* Пути и средоточия / П. Флоренский // *Сочинения: в 4 т.* – Москва: Мысль, 1999. – Т.3: У водоразделов мысли. – С.34-45.

Стаття надійшла до редколегії 12. 05. 2017
доопрацьована 30. 06. 2017
прийнята до друку 15. 08. 2017

AN ARTISTIC ROLE OF THE ONOMASTIC VOCABULARY IN M. VINGRANOVSKY'S POETRY

Halyna Bachynska

*Ternopil National Pedagogical University named by Volodymyr Hnatiuk,
Department of General Linguistics and Slavic languages,
Maksyma Kryvonosa street, 2, 46009 Ternopil, Ukraine
tel. 067 352 87 05*

Mariia Tyshkovets

*Ivan Horbachevsky Ternopil State Medical University
Department of Ukrainian language
Doroshenko str, 7/40, 4600001 Ternopil, Ukraine*

An artistic role of the onomastic vocabulary in the poetry of Ukrainian poet and writer M. Vingranovsky is analyzed in the article. Throughout M. Vingranovsky's works, we can become aware of the history of the land, humans' psychology, the peculiarities of their worldview. The diversity of themes and genres in M. Vingranovsky's works has resulted in proper names derivation. All variety of onyms can be detected in the author's works. These are anthroponyms, toponyms, teonyms as well as hydronyms. They indicate the wealth of expressive means.

Onyms in the works of M. Vingranovsky serve as an expressive and informative means. An important place in poetry is given to toponyms that have a special content.

Toponyms cover both Ukrainian and non-Ukrainian names. A large part is made up of hydronyms, including the central image of the Dnipro. Historical figures are depicted in Vingranovsky's works: Samiylo Kishka, Sahaidachny, Ivan Bohun, queen Olga, Sviatoslav. The choice of the nomination of historical characters in a work of fiction is a demanding account of any writer. These names carry the reader to real-world events and compare the events depicted in poetry with historical periods. They are exponents of social and political processes that form the background of the plot. In the system of onymical space of M. Vingranovsky's works relatively insignificant place is occupied by people's proper names. M. Vingranovsky's onyms are not just identification marks but complex semantic signs, that shortly and clearly represent ideas, characters, behaviour as well as everything, that is required for fiction work understanding.

Key words: onym, toponim, proper names, anthroponym, hydronym.